

צוענים (בני רום)

עם החי בכמה יבשות, ובאירופה מאז המאה ה-15, בעל שפה ותרבות מיוחדות לו. עד המאה ה-20 אופיין גם באורח-חיים של נוודים. הצ' היו בין הקבוצות שנרדפו במשטר הנאצי. ישנם חילוקי-דעות באשר להיסטוריה הקדומה של הצ', אך ברור שמוצאם מהודו ושבמאה ה-14 היו באיראן. בשנת 1438 הגיעו הצ' להונגריה ומשם נכנסו לסרביה ולמדינות אחרות בבלקן. אחרי-כן התפשטו לפולין ולרוסיה ובמאה ה-16 הגיעו לשוודיה ולאנגליה. באותה עת התיישבו רבים מהם בספרד. מספר בני רום נעשו מוסלמים (בבוסניה, בקרים ובמקומות אחרים) או אורתודוקסים (בסרביה). אך רוב בני רום האירופיים היו לקתולים, אף ששמרו על הרבה מנהגי אמונה קדם-נוצריים. שפתם, שנחלקה לניבים רבים, זוכה רק עתה להיות שפה כתובה, אף שבשנים הראשונות למשטר הקומוניסטי יצאה לאור עיתונות צוענית בברית-המועצות.

דעות קדומות ועוינות את הצ' הן תופעות נפוצות. את מקצועותיהם או עיסוקיהם הכתיב להם אורח חיי הנוודות המיוחדים להם; לרוב לא הותר להם לרכוש אדמות במדינות שהתיישבו בהן. בדרך-כלל היו הצ' סוחרי סוסים ובעלי-חיים אחרים, עסקו באומנויות כגון צורפות זהב וכסף, מסחר זעיר ומוסיקה. חיזוי הגורל, שבגיניו זכו למוניטין, היה בדרך כלל עיסוק צדדי. כמעט תמיד הואשמו בגניבה ובחוסר-יושר, בעיקר מחמת מנהגיהם ושפתם. תוקפנות כוונה אליהם במידה רבה כדרך שכוונה נגד היהודים. לעיתים היתה העוינות מקבלת צורה של מדיניות רצחנית. ב-1725, למשל, הוציא מלך פרוסיה, פרידריך וילהלם I, צו שגזר מיתה על צ' בני 18 ומעלה. עם זאת היו המוסיקה והשירה של הצ' מקור השראה לאמנים מפורסמים, כגון פרנץ ליסט. בדרכים רבות, אומנם מסיבות היסטוריות שונות, היו הצ' שותפים ליהודים בכבוד המפוקפק של היותם הזרים המובהקים באירופה הנוצרית היושבת קבע.

עם צמיחת החברה התעשייתית המודרנית נחשבו הצ' בעיני הרשויות לבני-אדם שמקומם לא יכירם בחברה. ב-1899 הקימה בוריה משרד מיוחד לענייני צ', ועד תקופת הנאצים היה המשרד מוקד למדיניות נגד הצ'. בפברואר 1929 היה המשרד במינכן למשרד הראשי, וקיים קשרים הדוקים עם משרד דומה בווינה. ב-1929 נכנסו לתוקף תקנות שאיפשרו למשטרה לכפות עבודת כפייה על הצ' שלא היה להם עיסוק של קבע. תקנות דומות נכנסו לתוקף בעוד מדינות אירופיות.

בפני הנאצים ניצבה בעיה אמיתית לגבי הצ' מחמת התיאוריות הגזעניות שלהם. על פי דין-וחשבון משנת 1941, שהועבר לידי הינריך הימלר, התגוררו בגרמניה כ-28,000 צ' ועוד כ-11,000 התגוררו באוסטריה. רוב הצ' הללו השתייכו לשבטים סינטי (Sinti) וללרי (Lalleri). הגישה הבסיסית מצד המשטר הנאצי לצ' היתה עוינת במידה קיצונית. דעות קדומות ישנות

ורוח איבה נוספו לאידיאל של חברה נורדית 'טהורה' עם דגש בחיי כפר ובמנהגים בני יישוב של קבע. היסודות הללו היו בניגוד מוחלט לאורח חייהם של הצ'. בעיני הנאצים היו הצ' 'אנטי חברתיים' ולא התאימו לצביון החברה שהנאצים עמדו להקים. לעומת זאת לא ניתן היה לפקפק בקלות במוצא ה'ארי' של המשפחות המלוכדות של הצ', ועם זאת היו הם בפירוש 'בעלי דם אחר' (ANDERSBLUTIGE).

עם הנהגתם של חוקי נירנברג בספטמבר 1935 כללו בהם מפרשי החוקים הללו באופן ברור את הצ' עם היהודים. ב-1936 הועברו קבוצות צ' למחנה דכאו כיסודות 'אנטי חברתיים'. אותה עת קיבל אידיאולוג גזעני, ד"ר רוברט ריטר, סמכות להקים משרד למחקר מדע התורשה (Erbwissenschaftliche Forschungsstelle). ב-1937 נהפך משרד זה למשרד למחקר טוהר הגזע והביולוגיה של העם (Rassenhygienische und Bevölkerungsbioologische Forschungsstelle). על ריטר הוטל לבדוק את אוכלוסיית הצ' מנקודת ראות נאצית ולהעלות הצעות מה לעשות בהם. הוא עשה את המוטל עליו.

על-פי ריטר ועמיתיו העלתה 'בדיקה' של כ-20,000 צ' שיותר מ-90% מהם יש לחשוב אותם למישלינגה. כך נפתרה בעיית הטיפול במיעוט ארי, הנאצים פשוט הכחישו שהם ארים. ריטר הציע למנוע מהצ' מלהתערב בקרב 'בעלי דם גרמני', להפריד את בני רום ה'טהורים' מבני רום 'בעלי דם מעורב', לערוך עיקורים בקרב הקבוצה ההיא וכן להעבירם למחנות לעבודת כפייה. גם בני רום ה'טהורים' וגם 'בעלי הדם המעורב' נחשבו ל'אנטי-חברתיים', נוכרים הסולדים מעבודה. כל זה עלה בקנה-אחד עם הגישות האירופיות המסורתיות, כך שהנאצים שמרו על יסוד חשוב של המשכיות באפליה מסורתית קודמת. על-פי צו של הימלר מיום 14 בדצמבר 1937 ניתן היה לערוך מאסרי 'מנע' בקרב בני-אדם שאומנם לא הואשמו במעשה פלילי כלשהו, אך 'סיכנו את צביון הציבור בהתנהגותם האנטי-חברתית'. תקנות מנהליות לצו, שהוצאו ב-4 באפריל 1938, ציינו במפורש שהן כוונו ונועדו ל'קבצנים, נוודים (צ'), זונות' וכו' שאין להם מגורים של קבע.

עד מהרה הובהר לנאצים שהצו היה רחב מדי ועם זאת גם לא ניתן להוציאו לפועל. עוד תקנה מיום 1 במרס 1939 הגדירה את הרעיון הבסיסי של הימלר ואת קווי המדיניות המעשית. כבסיס לטיפול במה שכינה 'מגיפת הצ', קרא הימלר להפריד בין הצ' לגרמנים ובין צ' בני רום 'טהורים' ובין בעלי הדם המעורב. את אורח החיים של קיבוצי שתי הקטגוריות אמורה היתה לקבוע המשטרה.

אחרי כיבושה של פולין בידי הגרמנים נקשר גורל הצ' הגרמנים, בניגוד להוראה ההיא אך בקנה-אחד עם הרדיקליות הכללית של מדיניות הגזע הנאצית, לגורל הפולנים והיהודים. בספטמבר 1939 הוציא רינהרד הידרך הוראות לסילוקם של כל 30,000 הצ' מרחבי גרמניה כולה לתחום הגנרלגוברנמן, במקביל לסילוק הפולנים והיהודים מהשטחים שנכבשו במערב פולין. נראה שהכוונה היתה לסלק את כל בעלי הדם המעורב מגרמניה, ואולם, התוכניות

לגבי הצ' לא הותוו כהלכה כשם שלא הותוו לגבי היהודים והפולנים. בסופו של דבר, באפריל 1940, קיבל המושל הנאצי של הגנרלגוברנמן, הנס פרנק, 2,500 צ' מן השטחים שבמערב אל תחומי הגנרלגוברנמן. רוב הצ' הללו שוחררו בפולין.

בהדרגה נעשתה הגישה אל הצ' אכזרית יותר. בסתיו 1941 גורשו 5,007 צ' אוסטרים, בני שבט ללרי, לגטו לודז', ובראשית 1942 נכללו בקורבנות של רצח ההמונים שנערך בקרב היהודים במחנה ההשמדה חלמנו. לא ידוע על ניצולים מן הטבח ההוא. עוד 3,000 צ' אוסטרים נכלאו אז במחנה ריכוז.

בינתיים סיווג ריטר כשני שלישים מכלל 28,607 הצ' הגרמנים: מתוך 18,992 שסווגו, הוגדרו 1,079 כ'טהורים', 6,992 – 'יותר צ' מאשר גרמנים', 2,976 – 'בני תערובת'. 2,992 – 'יותר גרמנים מאשר צ' ו-2,652 – 'גרמנים שהתנהגו כצ'. 2,231 צ' לא נבדקו סופית. מנקודת ראות נאצית ונוכח ההקצנה במדיניות הגזע הנאצית היתה ה'בעיה' עניין של הבהרה יסודית, שפירושה, על-פי ההיגיון הנאצי, היה רצח – מזה, ופיקוח ושליטה – מזה. על-פי ההיגיון ההוא לא ניתן היה להוציא מכל החברה צ' 'טהורים', דהיינו להורגם. וכך הוציא הימלר ב-13 באוקטובר 1942 הבהרה הנוגעת לראשי שבט צ' ועניינה של'לצועני סינטי טהורים יש להתיר בעתיד מידה מסויימת של חירות תנועה'. בעלי דם מעורב, 'שהם מעורבים' טובים מבחינת הצ', ישולבו מחדש בקבוצות סינטי טהורות-גזע'. אותם צעדים יהיו בעלי תוקף לגבי שבט ללרי האוסטרי שישרדו. תשעה מפקדים (Obmänner) ימונו לבני רום ה'טהורים' או ה'טהורים' יחסית, והם יפקחו על 'מידת חופש התנועה' שתותר לנתונים למרותם. בהתאם למסמך מיום 11 בינואר 1943 אמורים היו להיכלל בהוראות הללו להצלת חיים 13,000 בני סינטי ו-1,017 בני ללרי. לגבי האחרים הוציא הימלר ב-16 בדצמבר 1942 פקודה ברורה, כי יש לשלחם לאושוויץ, פרט לאותם ש'הסתגלו מבחינה חברתית', 'חיילים לשעבר בוורמכט' ו'עובדי תעשיית המלחמה במשרות חשובות'. לגבי הקבוצות החריגות הללו הוצע עיקור.

למעשה לא היו ההבחנות כה ברורות. ב-26 בפברואר 1943 הגיע לאושוויץ המשלוח הגדול הראשון של צ', ובבירקנאו הוקם מחנה למשפחות צ'. המספר הנקוב המקובל לגבי הצ' ב'מחנה הצ' באושוויץ הוא כ-20,000. הם חיו, וליתר דיוק, התקיימו, בתנאים שלא יתוארו, ומספרם הלך ופחת עקב רעב, מגיפות וניסויים רפואיים כאותם שערך יוזף מנגלה בתאומים. ב-2 באוגוסט 1944 נרצחו בגזים 2,897 צ' בגדר התוכנית של חיסולו של מחנה משפחות הצ'. למעשה כאשר חדלו להגיע משלוחים של יהודים הונגריה במספרים גדולים ותאי הגזים נעשו 'פנויים', נרצחו כל הנשים והילדים הצ'. חלק מן הגברים נשלחו למחנות לעבודת כפייה או למחנות ריכוז אחרים לעשות עבודה חיונית למהלכי המלחמה. אחרים גויסו לוורמכט, כדי לפנות מוקשים או לעשות פעולות אחרות שסיכנו חיי אדם, ורק חלק מזערי מהם שב בשלום.

אין להניח שהסטטיסטיקה של הגרמנים ביחס לבני רום ו'גרמנים נוודים באורח צועני' תהיה מדוייקת, וכן אין לקבל כפשוטם את המסמכים המציינים חריגים. ניצולי אושוויץ מספרים אודות צ', נאצים טובים וגרמנים נאמנים, שהוצאו מיחידות הצבא הגרמני – חלקם אף בדרגות קצונה – ונשלחו לאושוויץ. אחרים, כנראה, לא נפגעו. הכל היה תלוי בדביקות של המפקד המקומי או ראש המפלגה האזרחי במטרה ובדרך פירושן של ההוראות. גם לא כל הצ' שנשלחו לאושוויץ היו אזרחים גרמנים. הצו הנזכר מיום 16 בדצמבר 1942 נגע ל'צ' בעלי דם מעורב, צועני רום ובני קבוצות ממוצא בלקני או שלא מדם גרמני'. ברור שהנאצים התבלבלו בסיבוכי לשונם שלהם. הכוונה, כפי הנראה, היתה לבני רום שלא היו משבט סינטי; בני קבוצות רום היו 'ממוצא בלקני'.

המספר הכולל של בני רום גרמנים ואוסטרים שנשלחו לאושוויץ היה 13,080.
צ' גרמנים בני סינטי,

28,607	על-פי ריטר
2,652	מהם 'גרמנים המתנהגים כצ'
25,955	סינטיים גרמנים
<u>11,000</u>	ללרים אוסטרים קרוב ל-
37,000	סך הכל קרוב ל-
	מהם גורשו לפולין בשנים 1939-1940
2,500	ואחר-כך נרצחו מרביתם נכלאו במחנות באוסטריה
3,000	וכנראה שמרביתם נרצחו נשלחו ללודז' ונרצחו בגזים
5,000	בחלמנו
<u>13,000</u>	נשלחו לאושוויץ ומרביתם נרצחו
23,500	

נותרו עוד 13,500 שלגביהם אין דיווח. כנראה שהם 14,017 בני סינטי וללרי שהימלר הגדירם כבני רום 'טהורים' או כמעט טהורים, שיש להשאירם בחיים. לפני פירוקה של צ'כוסלובקיה, חיו קרוב ל-13,000 בני רום בשטחים שאמורים היו לכלול את הפרוטקטורט של בוהמיה ומורביה. כמחציתם נמלטו לסלובקיה לפני שהחלו הנאצים לגרש את בני רום. כ-4,000 נשלחו בין יולי 1943 למאי 1944 לאושוויץ, ורק כמה מאות בני רום צ'כים שרדו לאחר המלחמה.

המידע על גורלם של בני רום בחלקים אחרים של אירופה אינו כולל פרטים. על-פי טילמן (ראה ביבליוגרפיה) נרצחו יותר מ-200,000 בכול רחבי אירופה, אך ייתכן שזהו אומדן נמוך

מדי. ביוגוסלביה נרצחו בני רום עם היהודים בידי משטר האוסטשה; נראה שמספר הנרצחים הגיע ל-90,000.

בדרך כלל נכלאו הנאצים את בני רום בשטחים הכבושים באירופה ואחר-כך שלחום משם לגרמניה או לפולין כדי לנצלם לעבודה או כדי לרוצחם. בולגריה, דנמרק, פינלנד ויוון היו, כנראה, המדינות היחידות שבהן ניצלו בני רום מגורל זה. בהולנד נכלאו בני רום, בדומה ליהודים. בוסטרבורק, ומשם נשלחו לאושוויץ. בני רום מלוקסמבורג ומבלגיה נשלחו גם הם למחנה ההשמדה הידוע לשמצה.

כבר לפני הגיבוש הנאצים הגבילו הרשויות הצרפתיות את תנועתם של הצ'. לאחר מפלתה של צרפת ביוני 1940 נכלאו צ' מאלזס ומלורן בשירמרק (Schirmerk), שבו הוחזקו בנפרד מ'אנטי-חברתיים' ו'פושעים'. זמן קצר לפני חג-המולד 1941 גורשו משם למחנה ריכוז. בצרפת הלא כבושה נכלאו 30,000 צ' וניתנו לפיקוחם של קסויה ולה המשרד לענייני יהודים. אחר-כך נשלחו רובם למחנות בגרמניה, ובכלל זה לבוכנולד, לדכאו ולרונסבריק, ושם נספו 18,000-16,000 צ'. צ' נכלאו גם באלג'יריה; 700 רותקו באזור מזון-קרה (Maison Carrée) בקרבת אלג'יר.

גורל הצ' באיטליה, בדומה ליהודים, היה ניסיון מעורב. למרות רדיפות התכופות ניצלו רבים בידי האיטלקים. לפני המלחמה ריכזו הרשויות את הצ' ושיכנום באיים שמחוץ לתחומי המגף. אחר-כך נשלחו צ' מאיזור שלוש הוונציות לגרמניה, לעבודה או למחנות השמדה. אחרים, שהצליחו להימלט מפני מעשי הטבח של האוסטשה בקרואטיה, מצאו מיקלט על-ידי הרשויות. בסתיו 1943, כאשר השתלטו הגרמנים על האזורים המוחזקים בידי האיטלקים ביוגוסלביה ובאלבניה, נכלאו הצ' וחלקם נשלחו לבוכנולד, למאטהאוזן ולמחנות אחרים.

כבר בפברואר 1941 תיכננו ההונגרים לכלוא צ' במחנות עבודה, אבל מדיניות זו לא זכתה להגשמה מלאה. אחרי השתלטות 'צלב החץ' באוקטובר 1944 החלו רדיפות חמורות של הצ' בהונגריה. גרמנים ומשתפי-פעולה הונגרים ריכזו את הצ' וגירשו חלק מהם עם יהודים הונגרים. בתוך חודשים אחדים גורשו כ-31,000 צ' ורק 3,000 מהם שבו.

האוכלוסייה הצוענית הגדולה ברומניה לא נפלה קורבן למדיניות קיצונית מובהקת. על-פי בית-הדין העממי הרומני שלאחר המלחמה מצאו רבבות את מותם עקב גירושים. בשנים 1941/42 נשלחו קרוב ל-25,000 צ' מאזור בוקרשט לטרנסניסטריה ואחרים נשלחו לאוקראינה.

צ' סלובקיים זכו לטיפול קצת יותר טוב מאותם שבתחום הפרוטקטורט. ב-18 בינואר 1940 גויסו, עם גברים יהודים צעירים, לבריגדות העבודה. צווים שהוצאו ב-1941, לסלקם מתוך אזורי מגוריהם ברוב הערים והכפרים, לא הוצאו לפועל בשווה בכול מקום ומקום. עם זאת רצחו פשיסטים סלובקים מאות מהם בהתפרעויות שהיו דומות לפוגרומים.

לרוב הצ' בפולין נשקפה סכנת גירושים למחנות ריכוז והשמדה. מספטמבר 1944 נרצחו רוב הצ' שנותרו בגטאות. קרוב ל-25,000 נפש, מהם שני שלישים צ' פולנים, נספו בעת הכיבוש הנאצי.

במדינות הבלטיות ובברית-המועצות נרצחו הצ' כיהודים, בידי אינזצגרופן, והללו ציינו את מעשי הרצח בדיווחיהם. דין-וחשבון מטעם משטרת שדה חשאית (Geheime Feldpolizei), שנשלח ב-25 באוגוסט 1942, הדגיש את הצורך ל"חסל" קבוצות צ' נוודים 'בלי רחמים'. הצ' נרצחו, כנראה, עם היהודים בבאבי-יאר שבקרבת קייב. במאי 1943 הציע אלפרד רוזנברג, השר לשטחי המזרח הכבושים, לרכז את הצ' במחנות וביישובים מיוחדים. עם זאת 'אין להתייחס אליהם כאל יהודים'. בצו שלו מיום 15 בנובמבר 1943 כתב הימלר: (1) צ' היושבים קבע וצ' למחצה יזכו ליחס הניתן לאזרחי המדינה; (2) צ' נוודים וצ' למחצה יהיו במעמד של יהודים וישלחו למחנות ריכוז. במקרי ספק יחליטו מפקדי המשטרה מי הוא אכן צועני. ההבחנה בין צ' יושבי קבע ובין נוודים יושמה רק במדינות הבלטיות ובברית-המועצות.

מספר צ' יושבי קבע בברית-המועצות גויסו לבריגדות העבודה או נשלחו למחנות ריכוז. רצח שערכו הנאצים בקבוצות צ' נודדות נגד את התפיסה שצ' 'טהורים' הם הצ' הנוודים וכך יינצלו ממוות. יתר על כן, אין כול הוכחה שהגרמנים ניסו לגלות צ' יושבי קבע, או שערכו מיבצעים מיוחדים כדי למצוא ולרשום צ' נוודים מתוך כוונה לרוצחם.

למעשה מצטיירת תמונה מבולבלת למדי: ברייך רצחו הנאצים אותם שנחשבו לבעלי דם מעורב, והצ' ה'טהורים' ניצלו ברובם. בשאר חלקי אירופה, לא היתה מדיניות ברורה לחלוטין, פרט למקרים שבהם גילו קבוצות צ' נוודים, רצחום לאנטי חברתיים, כפי שציין במשפטו אוטו אולנדורף, מפקד אינזצגרופה D. גורל הצ' עלה בדרך-כלל בקנה-אחד עם השקפתם של הנאצים: צ' לא היו יהודים, ולפיכך לא היה צורך לרצוח את כולם. אותם צ' שהיו בני דם 'טהור' או שנחשבו לבלתי מסוכנים מבחינת הגזע, יכלו להמשיך להתקיים בפיקוח קפדני. בעלי הדם המעורב היו, כמובן, מיועדים להשמדה. ההבדל בין גורלם של הצ' לגורל היהודים ברור. היהודים נועדו להשמדה כללית ואילו הצ' נידונו לרצח סלקטיווי בקנה מידה רחב יחסית. גורל הצ' אחרי המלחמה הוא עדיין של מיעוט נרדף, והמחקר על המוצאות אותם בימי הנאצים עודנו לוקה בחסר קב.